

УДК: 338.1. (575.2)

DOI 10.33514/1694-7851-2024-3/2-228-234

Жалилова Г.Т.

доценттин м.а.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

gulnaz.jalilova@gmail.com

Токтоназаров А.Б.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

toktonazarovazamat30@gmail.com

ЖАҢЫ-ЖОЛ АЙЫЛ АЙМАГЫНДАГЫ ҮЙ ЧАРБАЛАРДЫН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН БААЛОО

Аннотация: Климаттын өзгөрүү шартында агротоккойчулук негизги ролду ойнойт. Үй чарбасында агротоккойчулукту өнүктүрүү – Жаңы-Жол аймагынын тургундары үчүн абдан маанилүү. Демек, бул изилдөө 2024 жылдын жаз айында ушул аймактагы үй чарбалардын натыйжалуулугун баалоо максатында жүргүзүлдү. Талаа иштери 6 айылда жүргүзүлүп, сурамжылоого 62 респондент жана фокустук группадагы талкууга 8 дыйкан катышты.

Анализдин жыйынтыгында, бардык айылдарда бирдей деңгээлде айыл чарба жана мөмө берүүчү дарак жана бадал өсүмдүктөрүн өстүрүшөт. Кокон гиласы (23%) жана кара өрүктүн (25%) мөмөлөрү экономикалык жактан пайдалуу болуп, калк арасында ушул түрлөрдү өстүрүүгө суроо талап жогору. Андан сырткары, малина жана кулпунай (15%) массалык түрдө өстүрүлүп, алардан жакшы киреше таап жатышкандыгы аныкталды.

Климаттын өзгөрүү процесси боюнча калктын түшүнүгү ар түрдүү. Көпчүлүк респонденттер үчүн бул процесс- кургакчылыктын көбөйүшү жана температуранын жогорулашы (80 %-60%), жаан-чачындын туруксуздугу, вегетациялык сезондун өзгөрүшү жаздагы үшүктүн көп болушу (55%-60%) катары түшүндүрүлдү.

Андан сырткары, сугат суунун жетишсиздиги, топурактын асылдуулугунун төмөндүгү жана агротехникалык билимдин аксап жаткандыгы негизги көйгөйлөр экендиги талкууланды. Бул кемчиликтерин жоюу жана элдин жашоосун жакшыртуу максатында окутуу демилгелери сунушталды. Бул окутуулар жергиликтүү тургундарды жана дыйкандарды климаттык өзгөрүү шартына ылайыктуу жана заманбап айыл чарба технологиялары боюнча керектүү компетенцияларды камсыз кылууга багытталышы керек. Мындан тышкары, азык-түлүк нарк чынжырчасы боюнча практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу үй чарбасынын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатат.

Негизги сөздөр: Агротоккойчулук, үй чарбачылыгы, климаттын өзгөрүүсү, айыл чарба өсүмдүктөрү, мөмө берүүчү дарак жана бадал өсүмдүктөрү

Жалилова Г.Т.

и.о. доцента

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

ОЦЕНКА ПРАКТИКИ ПРИУСАДЕБНЫХ УЧАСТКОВ В АЙЫЛ АЙМАКЕ “ЖАҢЫ-ЖОЛ” ТОКТОГУЛЬСКОГО РАЙОНА

Аннотация: Агролесоводство играет ключевую роль в условиях изменения климата. Развитие системы агролесоводства в приусадебных участках очень важно для обеспечения жизнедеятельности местного населения в айыл аймаке "Жаңы-Жол". Это исследование было проведено весной 2024 года с целью оценки эффективности приусадебных участков в этом контексте. Полевые работы проводились в 6 селах, в опросе приняли участие 62 респондента, а в обсуждении в фокус-группе – 8 фермеров.

Анализ показывает, что во всех селах выращивают одинаковый уровень сельскохозяйственных и плодовых деревьев и кустарников. Плоды Кокандской черешни (23%) и черной сливы (25%) являются экономически выгодными и пользуются большим спросом среди населения на выращивание этих видов. Кроме того, было обнаружено, что малина и клубника (15%) выращиваются массово и приносят хорошую прибыль.

Восприятие местным населением о процессе изменения климата неоднозначно. Индикаторам изменения климата для большинства респондентов оказались усиление засухи и повышение температуры (80% – 60%), нестабильность осадков, изменение вегетационного периода и высокие весенние заморозки (55% – 60%).

Кроме того, основными проблемами были нехватка поливной воды, низкое плодородие почвы и недостаточное агротехническое знание. Были рекомендованы проведение тренингов для наращивания потенциала и улучшения жизни местного населения. Эти тренинги должны быть направлены на обеспечение местных жителей и фермеров необходимыми компетенциями в области современных сельскохозяйственных технологий, подходящих для условий изменения климата. Кроме того, развитие практических навыков в цепочке создания стоимости продуктов питания увеличивает экономические возможности населения в приусадебных участках.

Ключевые слова: Агролесоводство, приусадебные участки, изменение климата, сельскохозяйственные культуры и плодовые деревья и кустарники

Zhalilova G.T.

acting associate professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

gulnaz.jalilova@gmail.com

Toktonazarov A.B.

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek

ASSESSMENT OF HOMEGARDEN PRACTICES IN «ZHANY ZHOL» AYIL AIMAK OF TOKTOGUL DISTRICT

Annotation. Agroforestry plays a key role in a changing climate. The development of agroforestry systems in homegardens is crucial for sustaining the livelihoods of the local people in the Ail Aimak "Zhany-Zhol". This study was conducted in the spring of 2024 to assess the effectiveness of homegardens in this context. Fieldwork was carried out in 6 villages, with 62 respondents participating in the survey and 8 farmers in focus group discussions.

Analysis reveals that all villages cultivate similar levels of agricultural crops, fruit trees, and shrubs. Fruits like Kokand cherry (23%) and black plum (25%) are economically viable and in high demand among the population for cultivation. Additionally, raspberry and strawberry (15%) were found to be cultivated extensively and bring in good profits.

The local population's perception of climate change is ambiguous. Climate change indicators for most respondents included increased drought and temperature rise (80% – 60%), unstable precipitation, changes in the vegetation period, and high spring frosts (55% – 60%).

Moreover, the main problems identified were insufficient irrigation water, low soil fertility, and inadequate agronomic knowledge. It was recommended to conduct trainings to enhance capacity building and improve the livelihood of the local population. These trainings should focus on providing villagers and farmers with the necessary skills in climate-smart agricultural practices. Furthermore, developing practical skills in the value chain of food production enhances the economic opportunities of the population in homegardens.

Keywords: Agroforestry, homegardens, climate change, agricultural crops, fruit trees shrubs

Глобалдык климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайланышуу, тамак-ашка болгон суроо-талаптын өсүүсүнө турушпук берүү жана жакырчылыкты жоюу маселелерин чечүү үчүн үй чарбасындагы агрокойчулукту өнүктүрүү жакшы натыйжа берээрин башка өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөтүп жатат [Жалилова, 2021]. Бул система -эски практикалардын бири болгону менен, анын өзүнүн илимде экологиялык жана экономикалык принциптери бар [Жалилова жана ж.б., 2021]. Мисалы, бул система үйдүн айланасындагы жерди көп тармактуу иштетүү, бир жылдык жана көп жылдык айыл-чарба өсүмдүктөрүнүн өстүрүлүшү, ар кандай дарак жана бадал жыгач өсүмдүктөрү отургузулуп алардан пайда табуу жана ошол эле жерди малга тоют катары иштетүү же тоют даярдоо [Жалилова, 2023].

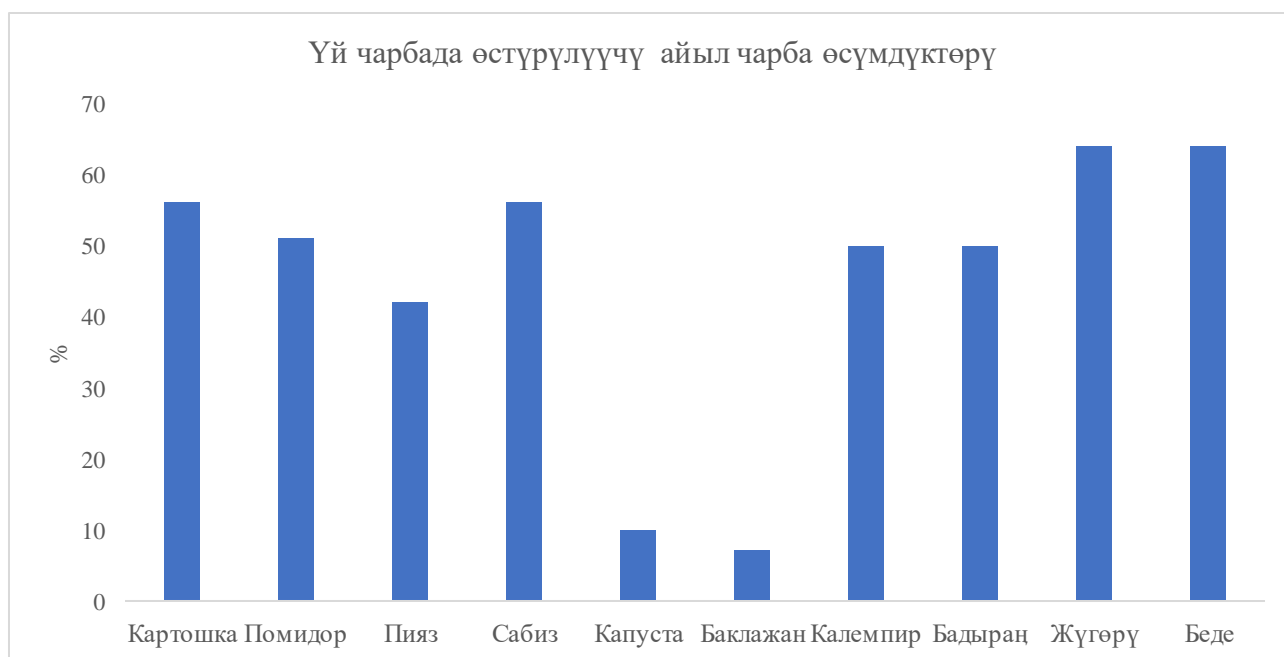
Жаңы-Жол айыл аймагынын жашоочулары үчүн агрокойчулуктан көз каранды болуп, климаттын алмашуу процессине байланыштуу салттуу дыйканчылык жана багбанчылык практикалары өзгөрүп жатат. Бирок, тилекке каршы бул айыл аймакта эч кандай илимий иш жүргүзүлгөн эмес жана маалымат жок. Ошондуктан, бул изилдөөнүн максаты Жаңы-Жол айыл аймагынын жашоочуларынын үй чарбаларындагы агрокойчулук практикасынын натыйжалуулугун баалоо болуп саналат.

Жаңы-Жол айыл аймагы Токтогул районунда, деңиз деңгээлинен 1100 м бийиктикте жайгашкан. Калкы -14920 адам. Климаты кескин континенталдуу, жылдык жаан-чачындын өлчөмү 250-500мм, топурагы кара- күрөң топурактар басымдуулук кылат [Жаңы-Жол а.а., 2022]. Жергиликтүү калктын киреше булагы болуп мал чарбачылык эсептелинет. Айыл чарба

жерлеринде арпа, буудай жана күнүмдүк жашоого керектелүүчү жашылча-жемиштер өстүрүлөт.

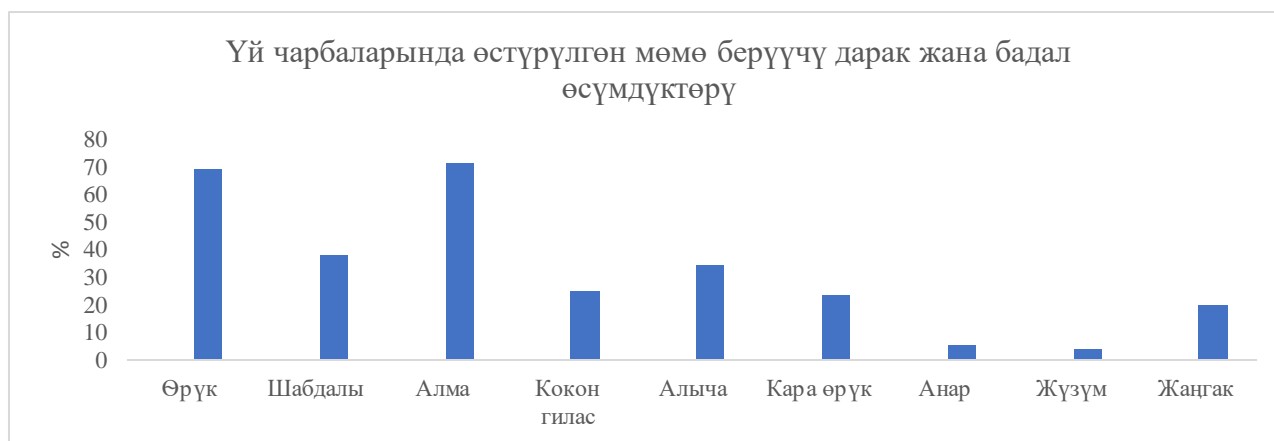
Изилдөөнү ишке ашырууда эл аралык практикага таянып [Калуб, 2003; Жалилова ж.б., 2012а; Жалилова жана Васик, 2012б; Жалилова, 2021], экинчилик маалыматтарды топтоо, сурамжылоо, пикир алмашуу, анкета жүргүзүү жана фокустук топтордо баарлашуу методдору талаа шартында колдонулду. Анкета жүргүзүүгө ар кайсы тармакта эмгектенген 62 респондент тартылды, ал эми фокустук топто баарлашууга 8 дыйкан катышты. Анкетада айыл чарба жана токой өсүмдүктөрүн өстүрүү жана алардан тапкан киреше, жана аймактагы тургундардын климаттын өзгөрүүсү боюнча билимдерин баалоо тууралуу суроолор камтылды.

Сурамжылоонун жыйынтыгына таянсак, жергиликтүү калктын үй чарбалык аянттары 0,15-0,2 сотых болгондугуна байланыштуу өсүмдүктүн түрүн өстүргөнгө ыңгайлуу. Мисалы, калктын 64% жүгөрү жана беде, 56% картошка жана сабиз, 50% бадыраң, капуста, калемпир жана аз өлчөмдө пияз өндүрүшөт. Ал эми капуста, баклажан, фасоль, нокот сыяктуу жер-жемиштерди бул аймакта акыркы жылдары гана өстүрүп башташты. Бул өндүрүлгөн жер-жемиштер үй-бүлөнүн керектөөлөрүнө жумшалып, жүгөрү менен беде малга тоют катары иштетилет (1-сүрөт).

Сүрөт 1. Үй чарбаларда айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүү

Жалпысынан, үй чарбаларда мөмө берүүчү дарак жана бадал өсүмдүктөрүнүн 17 түрү катталган. Бул түрлөрдүн таралышы бардык айылдарда бирдей көрсөткүчтө болгон. Негизинен, алма, өрүк жана шабдалы дарагы басымдуулук кылат. Кокон гиласы (23%) жана кара өрүктүн (25%) мөмөлөрү экономикалык жактан пайдалуу болуп, калк арасында ушул түрлөрдү өстүрүүгө суроо талап жогору. Андан сырткары, мурун такыр өстүрүлбөгөн анар (4%) бадал өсүмдүгү өстүрүлүп, багбандардын арасында көп кызыкчылыкты жаратууда. Ал эми мөмө бербөөчү дарак-бадал өсүмдүктөрүнөн карагай, терек жана талдын түрлөрү кеңири жайылып, курулуш материалы же отун катары колдонулат (2-сүрөт).

Сүрөт 2. Үй чарбаларда өстүрүлгөн мөмө берүүчү дарак жана бадал өсүмдүктөрү

Сурамжылоонун жүрүшүндө респонденттердин 15% кулпунай жана малина көп жылдык өсүмдүктөрдү сугарууга мүмкүн болгон үлүш жерлерде өстүрүшүп, жакшы каражат таап жаткандыгын баса белгилешти. Үй чарбаларда бул өсүмдүктөрдү аз өлчөмдө өстүрүшүп, чарбадан түрлөнтүп пайда тапканга аракет жасап жаткан мыкты дыйкандар дагы жок эмес. Бирок, бул өсүмдүктөрдү өстүрүүдө абдан агротехникалык иш-аракетти талап кылып, дыйкандар үй шартында биогумус өндүрүп, аларды топурактын асылдуулугун жогорулатуу максатында органикалык зат катары колдонуп жаткандыгы байкалды.

Фокустук группаларда 2023 жылы тапкан киреше боюнча кызуу талкуулар жүрдү. Бирок, кирешенин так саны эл арасында ачык-айрым айтылбайт экен. Катышуучулардын ичинен 4 дыйкан гана алма, Кокон гиласы, малина жана кулпунайдын мөмөсүн сатып, 45000-90000 сомго чейин киреше тапкандыгын белгилешти. Бирок, көпчүлүк дыйкандар үй чарбалардан 5000-15000 сомго чейин гана киреше алгандыгы тууралуу маалымат беришти.

Климаттын өзгөрүү шартына байланыштуу, акырындык менен айыл чарба жүргүзүү практикасы дагы өзгөрүүгө муктаж [Жалилова, 2019]. Демек, айыл аймактагы калктын климаттын өзгөрүүсүнө болгон көз карашы абдан маанилүү. Сурамжылоонун негизинде, респонденттердин 75 % климаттын өзгөрүшүн жакшы байкашкан, 10% билишпейт ал эми 15 % суроого жооп берген эмес. Сурамжылоого катышкандардын арасында климаттын өзгөрүшү тууралуу түшүнүктөр ар түрдүү болгон. Көпчүлүк респонденттер үчүн бул процесс-куркакчылыктын көбөйүшү жана температуранын жогорулашы (80 %-60%) жана башка респонденттер үчүн жаан-чачындын туруксуздугу, вегетациялык сезондун өзгөрүшү жаздагы үшүктүн көп болушу (55%-60%) катары түшүндүрүлдү.

Сүрөт 3. Климаттын өзгөрүүсүнүн көрсөткүчтөрү

Фокустук группаларда ишгөө мезгилинде үй чарбаларында агрокойчулуктун практикасын жүргүзүү боюнча негизги көйгөйлөр кызуу талкууланды. Кээ бир айылдарда сезон мезгилинде сугат суу жетпей жаткандыгы, айыл чарба өсүмдүктөрүнүн жакшы уруктарынын тартыш болгондугу, топурактын асылдуулугунун төмөндүгү жана агротехникалык билим жетишсиздиги жана башка ушул сыяктуу себептер айтылды (сүрөт 3).

4. Жыйынтык жана сунуш

Жыйынтыктарга ылайык, айыл тургундарынын жер ресурстарынын жетиштүүлүгү жана айлана-чөйрө шарттарынын жагымдуулугу үй чарбасындагы агрокойчулуктун практикасын ишке ашырууга, анын ичинде айыл чарба өсүмдүктөрүн жана баалуу мөмө-жемиштерди өндүрүүгө толук мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Алардын климаттын өзгөрүшүнө ыңгайланышуу максатында салттуу билимине жана өздүк байкоолоруна таянып жаткандыгы байкалат. Ошондой эле, тургундар (респонденттер) өздөрүнүн күчтүү жана алсыз жактарын жакшы түшүнгөндүгү менен агротехникалык билимдин жетишсиздиги байкалып турат. Тактап айтканда, үй чарбаларда топуракты иштетүү, уруктарды тандоо, кыюу, жер семирткичтерди туура пайдалануу жана экономикалык анализ жүргүзүү билимдерин жана көндүмдөрүн жакшыртуу зарыл. Бул кемчиликтерин жоюу жана элдин жашоосун жакшыртуу максатында тиешелүү мамлекеттик жана мамлекеттик эмес уюмдардын окутуу демилгелери сунушталат. Бул окутуулар жергиликтүү тургундарды жана дыйкандарды климаттык өзгөрүү шартына ылайыктуу жана заманбап айыл чарба технологиялары боюнча керектүү компетенцияларды камсыз кылууга багытталышы керек. Мындан тышкары, азык-түлүк нарк чынжырчасы боюнча практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу үй чарбасынын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатат.

Колдонулган адабияттар

- Calub MB. (2003): Participatory Rural Appraisal. Guidebook. Philippines.
https://www.researchgate.net/profile/Blesilda-Calub/publication/328890056_Participatory_Rural_Appraisal_Guidebook/links/5c1a05f892851c22a3360c9c/Participatory-Rural-Appraisal-Guidebook.pdf
- Jalilova G. and at al. (2019): Climate-Smart Agriculture in the Kyrgyz Republic. CSA Country Profiles for Asia Series. International Center for Tropical Agriculture (CIAT)
https://climateknowledgeportal.worldbank.org/sites/default/files/2019-06/CSA%20_Profile_The%20Kyrgyz%20Republic.pdf
- Jalilova G. T. (2021): Feasibility study on agroforestry practices in Kara-Bak Aiyl Okmotu. Report. Ecohimal and Agents of Changes- NGO. 1-80 pp.
- Jalilova, G., Khadka, C., Vacik, H. (2012a): Developing Criteria and Indicators for Evaluating Sustainable Forest Management: A case study in Kyrgyzstan, 21:32-43:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1389934112000299>
- Jalilova G. Vacik, H. (2012b): Local people's perception of forest biodiversity in the walnut fruit forests in Kyrgyzstan. International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services and Management, 8:204-21:
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21513732.2012.696557>
- Jalilova G. T., Aaliev S. I., Steinberg E., Tursunova R.O., Imanaliev A.T., Kerimkulova N. K., Murzaev T.K. and Turgunbaev K.T. (2021): Importance of homegardens in a changing

climate in the territory of the Kara-Bak Ayil-Okmotu in Batken. In Vestnik journal of the Kyrgyz National Agrarain University named after K.I. Skryabin, 5-59:47-56.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48043878>

- Жалилова Г.Т. (2023). Агрокойчулук системалары жана алардын өнүгүшү. Презентация. 1-35 б.
- Жаңы-Жол айыл аймагы (2022): Жаңы-Жол айыл аймагынын социалдык-экономикалык отчету. 1-15 б.